

**МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У 20-х РОКАХ ХХ ст.:
ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ**

Стаття розкриває наявність та характеристику наукових праць з історії виникнення та діяльності міжнародних благодійних організацій (АРА та «Джойнт») на Півдні України у 1920-х роках.

Ключові слова: «Джойнт», АРА, Південь України, міжнародні організації, історіографія

Вивчення діяльності міжнародних організацій в Україні у міжвоєнний період, як і будь-яка сторінка історії України, за радянського часу вміщувалося в певні ідеологічні рамки, визначені установками комуністичної партії. Саме тому більшість організацій, що діяли у 1920-ті роки були забуті, а їх заслуги у допомозі голодуючим та у відбудові сільського господарства, особливо у південному регіоні, фактично сфальсифіковані, їх діяльність була оголошена антирадянською, контрреволюційною, значна частина їх провідних діячів і співробітників була репресована за звинуваченням у шпигунстві. Саме це й пояснює певну скудність історіографічного доробку про більшість філантропічних міжнародних організацій, що діяли у досліджуваній період в Україні.

Історіографія проблеми пройшла у своєму розвитку, в основному, ті ж етапи, що й уся вітчизняна історична наука у цілому. Можна виділити етап з початку 1920-х рр. по 1991 р. як цілісний у своїй основі, що базується на єдиній методології марксизму-ленінізму. Розпад Радянського Союзу в 1991 р. ознаменував початок нового періоду в розвитку вітчизняної історії. У зв'язку з цим, цілком обґрунтовано можна виділити новий етап у рамках уже як вітчизняної, так і російської і західноєвропейської історіографії, хронологічні рамки якого починаються з 1991 р.

Наукове вивчення голоду 1921-22 рр. почали його сучасники. Перші спроби збору даних і аналізу цієї сумної події вперше були зроблені у період самого голоду. В 1922 р. у Миколаєві Голова Миколаївського губернського продовольчого комітету А. Сафронов підготував і опублікував ґрунтовну на той час працю «Тяжелая годовщина» [1], у якій визначалися приблизні масштаби голоду, причини й заходи щодо його ліквідації, у тому числі надавалася інформація про розміри та територію поширення міжнародної допомоги.

Голод в обличчях і діяльність зарубіжних організацій допомоги представлені у фотодокументах епохи, зроблених з ініціативи АРА та Місії Фрїтьофа Нансена, що скрупульозно фіксували й жахи голоду, і свою роль у його ліквідації [2].

У роботах партійних діячів того часу причини голоду зводилися винятково до природних катаклізмів і наслідків політики царського режиму й Тимчасового уряду, справжні його розміри не розглядалися, а ліквідація – швидка й ефективна – ставилася в заслугу радянським продовольчим і земельним органам, а діяльність міжнародних організацій хоча й визнавалася, але їх складова всіляко применшувалася [3]. Дана точка зору надовго закріпилася у вітчизняній історіографії і, з невеликими змінами, приводилася пізніше багатьма дослідниками.

У 1920-і – на початку 1930-х рр. у публікаціях про перший радянський голод зачіпалися питання його масштабів, кількості померлих, допомоги іноземних організацій, а також початих Радянською владою заходів щодо ліквідації стихійного лиха [4].

Певну увагу радянських дослідників-агітаторів отримало Українське товариство Червоного Хреста (нам воно цікаве, оскільки у 1922-1924 рр. діяло переважно на кошти і при підтримці міжнародних організацій і, насамперед, АРА та Місії Нансена, що було однією із умов домовленості з Місією Нансена радянського уряду), яке у 1921-1923 рр. здійснює допомогу голодуючим на Півдні України і Поволжі Росії і публікації цього періоду були присвячені саме цим подіям. В основному вони носили публіцистичний й агітаційний характер, оскільки ставили за мету мобілізувати людей для надання медичної та харчової допомоги потерпілому від голоду та епідемій населенню. Так, у 1924 р. вийшов збірник, присвячений такій діяльності Українського товариства Червоного Хреста на Одещині «На боротьбу с народными бедствиями в

1922-1923 годах», де містяться факти про роботу Товариства в Одеській губернії щодо надання медичної та харчової допомоги населенню [5].

Наступною направляючою віхою в історіографії проблеми став вихід наприкінці 1930-х рр. «Короткого курсу історії ВКП(б)», що чітко визначив ті постулати, на яких повинен ґрунтуватися історик у своїх пошуках. Примітно, що саме слово «голод» при розгляді подій першої половини 1920-х рр. навіть не було названо – воно замінялося формулюваннями «неврожай» і «недорід» [6].

1940-і рр. стали закономірним продовженням поглядів і пріоритетів, що панували на той момент у радянській історіографії, і не ознаменувалися виходом яких-небудь робіт, що вносять принципово нові підходи до розгляду досліджуваної проблеми – допомога міжнародних організацій так само розглядалася винятково через призму їх «антирадянської діяльності» (виняток хіба що складала Місія Фрітьофа Нансена) [7].

У 1960-і рр. причини голоду як і раніше зводилися до природних катаклізмів, наслідків 1-ї світової війни й іноземної інтервенції, діяльність іноземних благодійних організацій, що виявляли допомогу Радянській Росії, оцінювалася як ворожа, контрреволюційна, заснована на втручанні у внутрішні справи радянської держави, тобто, розглядалася винятково з ідеологічних і політичних позицій, що панували в той час [8].

У розрізі регіоналістики хотілося б виділити праці О.Д. Чупрун та Ш. Ланда [9] і докладніше зупинитися на роботі І.Л. Портного «Провал антисоветской деятельности АРА на юге Украины (декабрь 1921 г. – июнь 1923 г.)», який уперше у вітчизняній історіографії торкнувся проблеми діяльності АРА на Півдні України. Його робота побудована у руслі класичної марксистсько-ленінської історіографії, де на рівні кандидатської дисертації автор намагався довести діяльність Американської Адміністрації Допомоги як винятково спрямованої «для ліквідації Советской власти под видом так называемой «помощи» [10]. І, мовляв, «Трудящиеся УССР правильно оценили соглашения Советского правительства с АРА и пресекли попытки агентов американского империализма использовать «костлявую руку голода» для своих преступных замыслов свержения Советской власти и реставрации капитализма. В многочисленных резолюциях, принятых на общих собраниях и митингах в конце 1922 – начале 1923 г., трудящиеся УССР осудили антисоветские происки АРА и выразили свою горячую благодарность Коммунистической партии и Советскому правительству, великому русскому народу и другим народам нашей Родины за помощь, оказанную в ликвидации голода и его последствий, в восстановлении народного хозяйства республики» [11].

Натомість, не дивлячись на значну ідеологічну заангажованість даної роботи, треба віддати належне авторові, який увів до наукового обігу значну частину першоджерел, насамперед, архівні документи Держархіву Одеської області та періодичну пресу Одеси того часу. Але така обмежена джерельна база дала змогу досліднику розкрити діяльність АРА лише в межах Одещини, лише побіжно вихоплюючи окремі факти з життя Миколаївщини та Херсонщини.

Переважна більшість дослідників проблеми у 80-і рр. ХХ ст. залишалися на позиціях марксистсько-ленінської ідеології. Незважаючи на появу робіт, у яких досить докладно вивчався процес ліквідації голоду, критичний аналіз його причин, наслідків, досягнень і прорахунків державних і партійних органів був відсутній. Точка зору вітчизняних істориків цього періоду щодо діяльності міжнародних організацій знайшла відображення у першому томі третього видання Великої Радянської енциклопедії щодо АРА, де можна прочитати наступне: «Організовані АРА поставки продовольства, медикаментів й інших товарів надали певну допомогу в боротьбі з голодом. У той же час правлячі кола США намагалися використовувати її для підтримки контрреволюційних елементів і шпигунсько-підривної діяльності, для боротьби з революційним рухом...» [12]. Про більшість інших організацій енциклопедія вирішила просто неоговорювати.

Разом з тим необхідно відзначити значний внесок дослідників даного періоду в розширення фактологічної сторони досліджуваної проблеми, що дає більш повне уявлення як про самий голод початку 1920-х рр., так і про допомогу голодуючим з боку держави й іноземних організацій [13], але основна увага приділялася насамперед допомозі з боку міжнародного пролетаріату [14], що не йшло всупереч загальній ідеології тогочасної історичної науки.

Підводячи підсумок радянському етапу розвитку історіографії питання можна сказати, що

її найбільш характерною особливістю була тверда ідеологічна заданість, що не дозволяла дослідникам виходити за суворо визначені рамки дозволеного. Це торкалося як розглянутої проблематики, так і припустимих теоретичних узагальнень. Ще однією характерною рисою періоду була неприступність для дослідників закордонної (у першу чергу, американської) джерельної бази. Деяким винятком став лише період 1980-х рр., коли намітилися нові тенденції розвитку історіографії питання, що закріпилися вже в 1990-і рр.

На рубежі 1980-х – 1990-х рр. почалося поступове переосмислення голоду 1921-23 рр. Для вітчизняної історіографії, що формувалася на інших методологічних принципах, основними питаннями стали: уточнення загальної кількості загиблих, включення в число основних причин голоду економічної політики радянської влади й методів її проведення. Серед авторів, що досліджували дану проблему з нових позицій можна назвати О.М. Мовчан, яка у своїй статті «Іноземна допомога голодуючим України в 1921-1923 рр.» та «Голод 1921-1922 рр. на Україні» [15] вперше в радянській українській історіографії по новому подивилася на допомогу іноземних рятівників голодуючим України. У роботах дослідниці дається узагальнююча картина допомоги іноземних організацій Україні у подоланні голоду 1921-1923 рр. Але у зв'язку з тим, що автор не володіла достатнім місцевим матеріалом, регіональний аспект практично не висвітлений.

Пізніше дослідниця, у співавторстві з відомим українським істориком з вивчення проблем ХХ ст. С. Кульчицьким створила низку узагальнюючих робіт, збірників документів і статей, які, переважно, дублюють практичні результати перших роботи, але трактують основні події з оновлених позицій [16].

У 1990-і рр. значно розширюється й оновлюється регіональна історіографія питання, у якій все чіткіше проводиться ідея про відповідальність радянської влади за спровокований нею голод, відбувається істотний, а часом – кардинальний перегляд ролі іноземних благодійних організацій у справі допомоги голодуючим:

В останнє десятиліття значно активізувалося вивчення діяльності Американської адміністрації допомоги (АРА) під керівництвом М. Гувера в справі допомоги голодуючим як Радянській Росії, так і Україні. При цьому провідні російські дослідники у своїх вишукуваннях спираються на дані як вітчизняних, так і американських архівів [17].

У період із другої половини 1990-х років і дотепер з'явилася низка робіт різної тематики, автори яких тією чи іншою мірою торкалися проблеми голоду 1921-22 рр. на Півдні України. Насамперед це праці Миколаївських дослідників – М.М. Шитюка, К.Є. Горбурова, В.П. Шкварця, Ю.В. Котляра, І.С. Міронової, О.М. Цвілінюк; Херсонських – М.М. Марченка [18], С. Гойка [19] та інших. Водночас треба зазначити, що професійні історики Херсону та, особливо, Одеси приділяють проблемам голоду 1921-23 рр. та участі у допомозі голодуючим іноземних організацій недостатньо уваги: найчастіше вони присвячують цій проблемі або окремі сюжети у краєзнавчих працях, або виступають консультантами, рецензентами тощо у загальних роботах.

Найбільший історіографічний здобуток має миколаївська історична школа вивчення проблем ХХ ст. беззмінним лідером якої є доктор історичних наук, професор М.М. Шитюк, який є автором більшості робіт з питань голоду 1921-1923 рр., або керівником колективу авторів [20]. У цих працях розкривається значне коло питань щодо голоду 1921-23 рр. на Півдні України, але діяльність міжнародних організацій висвітлюється побіжно та фрагментарно.

Одним із перших до проблеми місця міжнародних організацій у подоланні голоду двадцятих років звернувся миколаївський дослідник А. Барчак. Так у 1990 р. в обласній газеті «Южная правда» вийшла стаття «Про «Місію Нансена» на Миколаївщині» [21]. Наведені та проаналізовані документи Миколаївського обласного державного архіву, висвітлені в статті, є першою спробою науково-популярного огляду проблеми. Через рік автором була опублікована нова стаття [22], де розглядаючи питання голоду 1921-1923 років на Миколаївщині, згадувалася й допомога міжнародних організацій.

Узагальнюючі роботи про міжнародну допомогу голодуючим Миколаївщини створили на межі тисячоліть молодий миколаївський дослідник А. Ліньов [23] та херсонець В. Сахно [24]. Їх роботи відрізняє новітній підхід до проблеми, всеохоплюваність та новизна. У той же час треба відзначити, що намагаючись охопити весь спектр міжнародних організацій ними так і не було

створено комплексного, фактологічно наповненого, дослідження з історії міжнародних філантропічних організацій на Півдні України. Їх традиції продовжила О.М. Щербакова [25].

Окремо слід відзначити новітню працю О. Тригуба та Л. Дудар [26], що присвячена діяльності АРА, але у межах лише Миколаївщини. Також О. Тригубу належить стаття [27], яка висвітлює діяльність «Джойнт» в економічній розбудові Південної України. Дані роботи відрізняє значна репрезентативність джерельної бази (архівні документи та місцева періодична преса), новий погляд на проблему, критичне ставлення до діяльності АРА, Джойнт і радянської політики щодо міжнародних організацій.

Деякі аспекти проблематики (діяльність міжнародних організацій на Півдні України, джерела з історії діяльності міжнародних організацій в американських архівах тощо) розкрив і автор дипломної роботи у низці власних публікацій [28].

Отже свобода від ідеологічних догм і кліше попереднього періоду, критичне переосмислення методологічних принципів дослідження, можливість залучення даних закордонних архівів, вивчення закордонної історіографії, формування авторських концепцій стали характерними рисами розвитку сучасного етапу історіографічної науки.

Що торкається зарубіжної історіографії проблеми, то протягом усього розглянутого періоду її основними питаннями були особливості економічного розвитку Радянської Росії та України в умовах становлення нової влади й роль іноземної допомоги в справі ліквідації голоду першої половини 1920-х рр. Сприймаючи, що відбувалося через призму своїх поглядів і інтересів, не залучаючи для аналізу й зіставлення російську джерельну базу, іноземні дослідники не створюють цілісної картини діяльності міжнародних організацій допомоги на Півдні України у боротьбі з голодом 1921-23 рр. та відновлення народного господарства, розробляючи свої авторські концепції, вони досить глибоко вивчають окремі аспекти проблеми, але при оцінці її причин і наслідків дають, як правило, досить односторонні характеристики [29].

Необхідно зазначити, що перші спроби вивчення ролі та діяльності міжнародних організацій в Україні були зроблені ще у 1920-х роках американськими авторами. З-під пера сучасників: Х. Фішера, Ф. Голдера, Л. Хагчинсона та інших з'являються досить яскраві розвідки, що являють собою не тільки наукову роботу, тобто узагальнення результатів діяльності Американської Адміністрації Допомоги та ряду організацій з якими вона співпрацювала, а й живі нариси, якими вони були свідками [30]. Значну частину своїх праць вони приділили українській тематиці загалом, і Півдню, зокрема. Особливо у даному напрямку треба відзначити роботу Х. Фішера.

У ці ж роки з'являється узагальнююча праця «Американський єврейський об'єднаний розподільний комітет в Росії» [31]. Ця робота представляє собою брошуру науково-популярного характеру, присвячену історії та діяльності «Джойнт» на території України та в інших республіках у 1921-1924 рр.

У другій половині ХХ ст. за кордоном з'являються вже більш наукові роботи присвячені діяльності АРА: Б. Вейсмана «Герберт Гувер і допомога голодуючим Радянської Росії, 1921-1923» [32], Д. Бьорнера «Герберт Гувер: громадське життя» [33], Г. Фостера «Вимога гуманності: армійська медична допомога бідуючим» [34]. Усі вони мають всеохоплюючий характер і дають загальну картину допомоги США голодуючим Росії та України у 1921-1923 рр.

Окремо треба зупинитися на праці Бенджаміна Рходеса «Американська рятувальна операція у Миколаєві, УРСР, 1922-1923» [35]. Робота присвячена рятувальній діяльності АРА на Миколаївщині і ґрунтується винятково на першоджерелах американських архівів, що є одночасно і позитивом, і негативом роботи, оскільки вся стаття пронизана возвеличенням ролі АРА у справі спасіння голодуючих. Натомість дослідження фактологічно добре наповнене і дає уявлення про американську позицію у вивченні даної проблеми.

Як показує проведений історіографічний огляд, комплексного дослідження із проблеми діяльності міжнародних організацій допомоги в 1921-28 рр. на Півдні України створене не було. Окремі факти й роз'єднані висновки, що приводяться дослідниками, не дають цілісного уявлення про ту важливу роль у порятунку голодуючих України, якусь зробили закордонні організації, що вплинуло на весь наступний розвиток регіону. Залучення джерел, що вперше вводяться до наукового обігу, застосування сучасних методологічних підходів, дозволяють перейти до комплексного вивчення зазначеної проблематики в її регіональному аспекті.

Список використаних джерел та літератури:

1. Сафронов А. Тяжелая годовщина / А. Сафронов. – Николаев, 1922. – 26 с.
2. Bertrand M. Patenaude. The Big Show in Bololand: The American Relief Expedition to Soviet Russia in the Famine of 1921. Stanford: Stanford University Press, 2002. viii + 817 pp. Maps, photographs, notes, bibliography, index.
3. Антонов-Овсеев В.А. Закрепим нашу победу! Слово к рабочим и крестьянам председателя Конференции голодающих губерний / Владимир Александрович Антонов-Овсеев. – М.: «Красная новь», 1922. – 18 с.
4. Шатуновский Я. Коммунизм в борьбе с голодом / Я. Шатуновский // Красная новь. – 1922. – №5. – С.192-199; Ден В.Э. Курс экономической географии / Владимир Эдуардович Ден. – Л.: Гос. изд., 1924. – VIII, 652 с.; Ландер К.И. АРА // Большая советская энциклопедия. Под общей ред. Н.И. Бухарина, В.В. Куйбышева, М.Н. Покровского и др. Глав. ред. О.Ю. Шмидт. В 65-ти т. – Т. 3. Анрио-Атоксил. – М.: «Советская энциклопедия», 1930. – С.190-192; Балиев В. Голод // Малая советская энциклопедия. Ред. совет Д.Л. Вейс, М.Б. Вольфсон, А.И. Догадов и др. Глав. ред. Н.Л. Мещеряков. – Т.2. Ванини-Дротик. – М.: «Советская энциклопедия», 16 тип. треста «Полиграфкнига», 1929. – С.552; Мстиславский С. Голод // Большая советская энциклопедия. Под общей ред. Н.И. Бухарина, В.В. Куйбышева, М.Н. Покровского и др. Глав. ред. О.Ю. Шмидт. В 65-ти т. – Т. 17. Гимназия-Горовицы. – М.: «Советская энциклопедия», 1930. – С.463.
5. На борьбу с народными бедствиями // Сборник, посвященный деятельности Общества Украинского Красного креста на Одещине в 1922–1923 годах. – Одесса: ГУ УОКК, 1924. – 24 с.
6. История Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Краткий курс. Под ред. комис. ЦК ВКП(б). Одобрен ЦК ВКП(б). 1938 г. – М.: Госполитиздат, 1955. – 352 с.
7. Рубинштейн Н. Борьба Советской России с голодом и капиталистические страны / Н. Рубинштейн // Исторические записки. – 1947. – Т.22. – С.2-41; Рубинштейн Н. Советская Россия и капиталистические государства в годы перехода от войны к миру (1921-1922 гг.) / Н. Рубинштейн // Исторические записки. – 1947. – Т.22. – С.140-143; Коган А.Н. Антисоветские действия Американской администрации помощи (АРА) в Советской России в 1921-22 гг. / А.Н. Коган // Исторические записки. – Т.29. – М., 1949. – С.5-23.
8. Лукашова О.М. Советская страна в период перехода на мирную работу по восстановлению народного хозяйства. Образование СССР (1921–1925 гг.) / Ольга Михайловна Лукашова. – М.: Знание, 1952. – 56 с.; СССР в период восстановления народного хозяйства (1921-1925 гг.). Исторические очерки / Под ред. А.П. Кучкина. – М.: Гос. изд-во политической литературы, 1955. – 596 с.; Портной И.Л. Провал антисоветской деятельности АРА на юге Украины (декабрь 1921 г. – июнь 1923 г.) / И.Л. Портной. Дисс. кандидата исторических наук. – Одесса, 1955. – 294, 37 с.; Сташевський Д.М. Експансія США у Європі під виглядом «допомоги» (1919-1923) / Дмитро Миколайович Сташевський. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 310 с.; Сташевський Д.М. Провал антирадянської політики міжнародного імперіалізму (1917-1924) / Дмитро Миколайович Сташевський. – К.: Вид-во АН УССР, 1957. – 136 с.
9. Чупрун О.Д. Борьба одесских коммунистов с голодом 1921-1922 гг. / О.Д. Чупрун // Научн. зап. Днепрпетровского гос. ун-та. – Днепрпетровск, 1956. – Т.56: Сб. работ ист.-филол. фак-та, Вып.4. – С.63-46; Ланда С.Ш. Боротьба з голодом на Одещині (1921-1922 рр.) / С.Ш. Ланда // Український історичний журнал. – 1962. – № 1. – С.118-120.
10. Портной И.Л. Указ. труд. – С.5.
11. Там само. – С.12.
12. Американская Администрация Помощи // Большая советская энциклопедия. [В 30-ти т.] / Глав. ред. А.М. Прохоров. 3-е изд. – Т.1. А-Ангоб. – М.: «Советская энциклопедия», 1969. – С.516.
13. Берхин И.Б. Экономическая политика советского государства в первые годы советской власти / Илья Борисович Берхин. – М.: «Наука», 1970. – 239 с.; Алексанов П.А. В борьбе за социалистическое переустройство деревни (крестьянская взаимопомощь 1921-1932 гг.) / Петр Артемович Алексанов. – М.: Мысль, 1971. – 271 с.; Поляков Ю.А. 1921-й: победа над голодом / Юрий Александрович Поляков. – М.: Политиздат, 1975. – 112 с.; Поляков А.А. Диверсия под флагом помощи: Повесть-хроника / Александр Антонович Поляков. – М.: Политиздат, 1985. – 237 с.; Хенкин Е.М. Очерки истории борьбы Советского государства с голодом. (1921-1922) / Емель Моисеевич Хенкин. – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1988. – 171, [2] с.
14. Яковлев Л.И. Очерки по истории международной солидарности трудящихся / Леонид Иванович Яковлев. – М.: Наука, 1974. – 391 с.; Забарко Б.М. Классовая борьба и международная рабочая помощь. Из истории международной пролетарской солидарности. 1921-1929. / Борис Михайлович Забарко. – К.: «Наукова думка», 1974. – 223 с.; Забарко Б.М. Деятельность организации

- «Международная рабочая помощь» (1924-1929 гг.) / Борис Михайлович Забарко. Автореферат дисс... к.ист. н. Институт истории АН УССР. – К.: 1971. – 28 с.; Макаренко А.А. Могучая сила пролетарской солидарности: (Поддержка зарубежным пролетариатам Советской страны в 1921-1925 гг.) / Александр Андреевич Макаренко. – М.: Политиздат, 1976. – 319 с.
15. Мовчан О.М. Іноземна допомога голодуючим України в 1921-1923 рр. // Український історичний журнал. – 1989. - №10. – С.77-84; Мовчан О.М. Голод 1921-1922 рр. на Україні // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Вип. 1. – К.: Ін-т історії України, 1991. – С.18-29.
  16. Голод 1921-1923 років в Україні: Збірник документів і матеріалів / Під ред. О.М.Мовчан. – К.: Наукова думка, 1993. – 240 с.; Мовчан О.М. Голод 1921-1922 рр. на Україні // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Вип. 1. – К.: Ін-т історії України, 1991. – С.18-29; Кульчицький С.В., Мовчан О.М. Невідомі сторінки голоду 1921-1923 рр. в Україні // Історичні зошити. – К.: Ін-т історії України, 1993; Кульчицький С.В., Мовчан О.М. Іноземна допомога голодуючим України. 1921-1923. // Політика і час. – 2000. - №9-10 та ін.
  17. Цихелашвили Н.Ш. Американская помощь народам России в начале 20-х гг. XX в. / Нана Шотаевна Цихелашвили. Дис...к. ист. наук: 07.00.03. – М.: РГГУ, 1998. – 304 с.; Усманов Н.В. К вопросу об американской помощи голодающим Советской России в 1921-1923 гг. / Н.В. Усманов // Дискуссионные вопросы российской истории. – Арзамас, 2000. – С.197-202; Латыпов Р.А. Американская помощь Советской России в период голода 1921-1923 годов / Рашид Абдуллоевич Латыпов // Вестник института Кеннана в России. Вып.8. – М., 2005. – С.31-46.
  18. Книга-меморіал Великолепетихського району Херсонської області. Голодомори 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 рр. на Великолепетищині. Словами очевидців та мовою документів / Упорядник М.М. Марченко. – Херсон: ІДС, 2007. – 450 с.
  19. Народовбивство: [у 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 рр.] // Гривна – 2007. – 23 ноября (№ 48).
  20. Шитюк М., Горбуров К. Миколаївщина в голодних 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 роках / Микола Шитюк, Кирило Горбуров. – Миколаїв: Вид-во Ірини Гудим, 2007. – 156 с.; Шитюк М.М. Голодомори ХХ ст. / Микола Миколайович Шитюк. – К.: Геліон, 1997. – 67 с.; Миколаївщина в голодних 1921-1923 рр. – Миколаїв: Вид-во Шамрай, 2008. – 456 с.
  21. Барчак А. Про «Місію Нансена» на Миколаївщині / А. Барчак // Південна правда (Миколаїв). – 1990. – 16 листопада.
  22. Барчак А. Чужого горя не бывает: голодомор на Николаевщине 1921-1923 годы / А. Барчак // Радянське Прибужжя (Миколаїв). – 1991. – 3 вересня.
  23. Ліньов А.А. Міжнародна допомога голодуючим на Миколаївщині в 1921-1923 рр. / Андрій Аркадійович Ліньов // Щотижня. – 2003. – 14 травня (№20). – С.6-7; Ліньов А.А. Міжнародна допомога голодуючим на Миколаївщині в 1921-1923 рр. / Андрій Аркадійович Ліньов // Наукові дослідження в контексті історичних проблем: Збірник наукових праць. – Миколаїв-Одеса, 2003. – Т.1: Історія та українознавство. – С.157-168.
  24. Сахно В. Архівні документи та місцеві періодичні видання про діяльність міжнародних гуманітарних організацій на Півдні України в 20-30-ті рр. ХХ ст. / Володимир Сахно // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2003. – Т.10. – С.122-124; Сахно В.В. Участь гуманітарної організації Гувера-Нансена Ара в подоланні голоду 1921-1923 роках на Херсонщині-Миколаївщині / Володимир Сахно // Таврійський науковий вісник. – Херсон, 1999. – Вип.10. – С.164-173; Сахно В.В. Діяльність міжнародних гуманітарних організацій на Україні в 20-ті роки ХХ століття / Володимир Сахно // «Південний архів» (історичні науки). – Херсон, 2002. – Вип.7. – С.185-203.
  25. Щербакова О.М. Міжнародна допомога голодуючим півдня України 1921–1923 років / О.М. Щербакова // Науковий вісник. – Миколаїв, 2008. – Вип.21: Історичні науки. – С.69-78.
  26. Тригуб О., Дудар Л. Діяльність АРА на Миколаївщині (1921-1923 рр.) / Олександр Тригуб, Лілія Дудар // Емінак. – 2007. – № 2 (жовтень-грудень). – С. 105-116.
  27. Тригуб О. Міжнародна організація «Джойнт» в економічній розбудові Південної України (20-30-ті роки ХХ ст.) / Олександр Тригуб // Науковий вісник / Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць – Вип.3.34: історичні науки. – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. – С.113-119.
  28. Михайловський Т.О. Діяльність міжнародних організацій на Миколаївщині у 20-х роках ХХ ст. // Краєзнавство / Ін-т історії НАНУ; НСКУ. – 2010. – №4. – С.151-161; Михайловський Т.О. Міжнародні організації на Півдні України у 1920-х роках: джерела із колекцій США // Наукові праці: історичні науки / ЧДУ імені Петра Могили. – Вип.108. Т.121. Історія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2010. – С.120-125.
  29. Fisher H.H. The Famine in Soviet Russia, 1919-1923: the operations of the American Relief Administration / Harold Henry Fisher. – N.-Y.: The Macmillan Company, 1927. – X+609 p.; Dobb M. Soviet Economic

- Development since 1917 / Maurice Dobb. – London: Routledge&K. Paul, 1948. – VII, 474 p.; Lih L.T. Bread and Authority in Russia. 1914-1921 / Lars T. Lih. – Berkeley – Los Angeles – Oxford: University of California Press, 1990. XVII, 303 p.; Patenaude B.M. The Big Show in Bololand: The American Relief Expedition to Soviet Russia in the Famine of 1921 / Bertrand M. Patenaude. – Stanford: Stanford University Press, 2002. – VIII + 817 p.
30. Fisher H.H. Ibid; Golder F.A. On the Trail of the Russian Famine / Frank Alfred Golder, Lincoln Hutchinson. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1927. – 319 p.
  31. The American Jewish Joint Distribution Committee in Russia. – New York: JDC, 1924. – 40 p.
  32. Weissman B.M. Herbert Hoover and Famine Relief to Soviet Russia: 1921-1923 / Benjamin M. Weissman. – Stanford: Hoover Institution Press, 1974. – 247 p.
  33. Burner D. Herbert Hoover: A Public Life / David Burner. - New York: Knopf, 1979. – XII+433 p.
  34. Foster G.M. The Demands of Humanity: Army Medical Disaster Relief / Gaines M. Foster. – Washington, D.C.: Center of Military History United States Army, 1983. – X+188 p.
  35. Rhodes B.D. American Relief Operations at Nikolaiev, USSR, 1922-1923 / Benjamin D. Rhodes // The Historian. – 1989. – Vol. 51 (August). – Issue 4. – P. 611-626.

T.O. MIKHAILOVSKY

THE INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE SOUTH OF UKRAINE IN 1920th YEARS: HISTORIOGRAPHY OF QUESTION

Article reveals the presence and the characteristic of searching works about a history of occurrence and activity of the international philanthropic organizations (ARA and «Joint») in the South of Ukraine in 1920th years.

Key words: «Joint», ARA, South of Ukraine, international organizations, historiography

T.O. МИХАЙЛОВСЬКИЙ

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ НА ЮГЕ УКРАИНЫ В 1920-Х ГОДАХ: ИСТОРИОГРАФИЯ ВОПРОСА

Статья раскрывает наличие и характеристику научных работ по истории возникновения и деятельности международных благотворительных организаций (АРА и «Джойнт») на Юге Украины в 1920-х годах.

Ключевые слова: «Джойнт», АРА, Юг Украины, международные организации, историография.